

Albert Kapr

*Sto a jedna věta
ke knižní úpravě*

Typografická edice „Prokoupil“, svazek první

Přeložil Antonín Rambousek (Typografia, 1978/1–3).

Podle znění na <http://vojtisek.tripod.com/kapr/> připravilo studio Lacerta, 1999.

Tradice je něco víc než přebírání forem, které byly obvyklé v minulých společenských epochách. Souhrn zkušeností nahromaděných za dlouhou dobu a potvrzených generacemi není možné jen tak opominout. Nálady, pocity, fantazie, intuice nebo vynalézavost nejsou uspokojivou náhradou za rozmyslné porozumění podstatě věci a jejich funkci při předávání a rozšiřování nahromaděného vědění. Stále ještě potřebujeme myšlení k zachycování a předávání myšlenek.

(Stanley Morison)

předmluva

Od Gutenbergových dnů platí pro výrobu knih pravidla, která mohla být a byla v uplynulých staletích modifikována a zpřesňována. V nedávné minulosti se stalo z grafického řemesla průmyslové podnikání, což vedlo k zeslabení vlivu starých pravidel, která platila pro řemeslnou práci. Některé oblasti vědy se mezitím zabývaly také knižní výrobou, a to především věda o rozšiřování informací a výzkum čitelnosti a rozlišitelnosti. Jejich výsledky potvrdily ve velkém rozsahu původní pojetí klasičtých knižního umění, Alda Manutia, Garamonda, Baskervilla, Didota, Bodoniho a Poeschela. V našem století se Stanley Morison a Jan Tschichold vypořádali s přezkoušením a obnovením základních principů knižní úpravy skutečně plodně.

Význam či smysl pravidel a principů v oblasti umění je ovšem problematický. Pokračující vývoj se dotýká i stávajících pravidel, a zkušený knižní grafik se nedrží jen základních principů. Na druhé straně jsou úkoly knižní úpravy velmi mnohotvárné a základní pravidla je nemožno pojmout. Zvláště úpravy obrazových publikací stejně jako některé žán-

ry novodobé knižní tvorby, jako jsou lexikony, atlasy, slovníky a dětské knihy, se odchyľují značnou měrou od knih určených pro běžnou četbu, kde úpravci musí dbát na běžnou textovou formu. Rovněž problémy spojené s výrobou brožur nebývají z hlediska zásad a pravidel probírány.

Přesto však mají základní pravidla knižní úpravy své oprávnění, pokud jsou rozumná a prokazatelně zdůvodnitelná. Následující věty proto platí jen pro tu část výroby knižních publikací, která nezasahuje do oblasti umělecké tvorby. Jejich úkolem je shromáždit zkušenostmi posvěcené hodnoty a předávat je dále. Znalost a praktické dodržování takových základních pravidel zabraňuje nedbalostem a přehnaným pokusům o měnění oněch samozřejmostí, které se po staletí ověřovaly a osvědčovaly. Pro řešení nových úkolů se však nesmějí stát zábranou, protože opravdové úsilí o nové a účinné formy tvorby si zasluhují podporu i tehdy, když se prosazují až za hranice pravidel.

Při úpravě mnoha knih obvykle v praxi nezůstává mnoho prostoru pro experimentování a uplatňuje se tu úzká spolupráce nakladatelství s tiskárnou, při níž jsou respektovány kvalitativní principy knižní úpravy. A dále: taková pravidla poskytují pevnou základnu i pro automatizované výrobní postupy, s kterými se v příštích desetiletích budeme setkávat, protože je nezbytné programovat počítače také podle estetických hledisek.

Pro toho, kdo upravuje knihu, existují dvě možnosti: může začít úpravou textové části, ale může vyjít také od vazby nebo knižního přebalů. Pokud vychází upravovatel především ze záměru funkčního, jemuž odpovídá čtení a používání knihy, má se řídit podle uvedených zásad textovým obsahem. Kniha je především výsledkem a výrazem kulturní činnosti; je prostředkem rozšiřování idejí a vědění. Předpokládaný účín bude mít tehdy, když její vnější vzhled – přitažlivý a zajímavě řešený přebal či výtvarně vhodně řešená knižní deska – pomohou její prodejnosti. Mají-li se projevit kvality jejího obsahu, musí se kniha kupovat a dostávat do rukou čtenáře; musí být také dobře a bez námahy, příjemně čitelná a z hlediska manipulování praktická.

Pod výraz knižní úprava zde není samozřejmě zahrnována hodnota literární či spisovatelské práce. Jde pouze o vzhled sazby, o tisk a knižní vazbu a o umělecký návrh, který jim předchází, tedy o práci, která přemění rukopis v knihu. Přitom bych rád předešel ještě jednomu dalšímu nedorozumění: pro umění neexistují žádná pravidla, ale jsou tu platná pravidla pro řemeslnou práci – a ta se mají předávat dále.

Závěrem chci poděkovat svým přátelům, prof. Horstu Erichu Wolterovi a prof. Walteru Schillerovi, kteří mi pomohli kritickým propracováním vět i velmi cennými radami ke zpracování pravidel knižní úpravy.

*sto a jedna věta
ke knižní úpravě*

Všeobecně

(1) Knižní úprava má trojí úlohu: musí zprostředkovat text a tím i nárok na účinnou a smyslu odpovídající reprodukci obsahu, musí být přiměřená potřebám čtenáře, a nakonec musí usilovat o vytvoření krásné knihy, aniž by přitom krásná úprava přehlušovala všechno ostatní.

(2) Kdokoliv přebírá odpovědnost za knižní úpravu, ať je to knižní grafik nebo výrobce knihy, dobře udělá, když si text nejprve sám pročte nebo jinak získá pokud možno přesnou představu o autorově záměru, o pravděpodobném čtenářském okruhu a literárním žánru, k němuž text patří.

Formát

(3) Poslání publikace musí odpovídat stanovení formátu. Kniha by měla být lehká a nikdy zbytečně veliká. Při určování formátu knihy, která je určena pro běžné čtení, se vychází z optimální délky vysazené řádky. Při velikosti písma mezi 9 a 10 body se pohybuje mezi 18 a 22

dicery. Z toho pak vyplývá i šířkový rozměr stránky mezi 11 a 12 cm. Hledáme-li opravdu krásný poměr mezi šířkou a výškou stránky, nabízí se vhodný poměr u rozměrů 11 × 18 cm, 11 × 19 cm nebo 12 × 20 cm.

(4) Je-li třeba umístit na stránky široké tabulky, vzorce či vyobrazení do vědeckých a odborných publikací, je možno použít i širší formát. Poměr má pak být 2 : 3. Ten poskytují formáty 14 × 21 cm, 16 × 24 cm a 18 × 27 cm.

(5) U obrazových děl se formát řídí druhem a velikostí vyobrazení. Staví-li se asi polovina obrázků na výšku a druhá část na šířku, pak se doporučuje formát přibližně čtvercový, který je opticky působivý tehdy, je-li výška poněkud větší než šířka; tedy např. 21 × 24 cm nebo 24 × 27 centimetrů.

Papír

(6) Směr vláken papíru musí být ve svazku rovnoběžný se hřbetem. Knihy vázané příčně ke směru vlákna papíru působí obtíže při manipulaci, přičí se při listování i zavírání svazku, který pak velmi brzy ztrácí svůj dobrý vzhled.

(7) Pro knihy určené k běžnému čtení je lépe volit papír zabarvený do tónu slonoviny, než papír zářivě bílý. Také u středně jemných dřevitých papírů je přijatelné sotva postřehnutelné zabarvení do tónu slono-

viny nebo povrchu vaječné skořápky. Na teplém tónu podkladu se vzdyc-ky čte líp, než na chladně bílém podkladu.

(8) Také povrch papíru má při čtení svůj význam. Nejvhodnější jsou papíry se zrnitým povrchem, přírodní, nebo jen málo hlazené, tedy takové, u kterých nacházíme jen nepatrný rozdíl mezi síťovou a plstěncovou stranou.

(9) Natírané papíry, křídové ilustrační papíry, se lesknou při umělém osvětlení a tyto lesky nepříjemně narušují čtení. Takové papíry se vyrábějí pro obrazové publikace a umělecké reprodukce, proto jim mají zůstat vyhrazeny.

(10) Použití velmi tenkých biblových papírů usnadní manipulaci s knihami, které by při použití normálních papírů byly příliš těžké a velké. Naopak použití křídových natíraných papírů může usnadnit manipulaci se svazky malého rozsahu.

(11) Jakost papíru, stejně jako charakter jeho povrchu, jeho zabarvení a váha, to jsou ukazatelé, které je třeba brát v úvahu ve vztahu k druhu a obsahu literárního díla. Knihy, jejichž životnost nemusí být dlouhá, nebudeme tisknout na bezdřevé papíry. Jakost použitého papíru spoluurčuje rovněž cenu knihy, proto je nezbytné všimnout si při volbě papíru literárního žánru.

(12) Druhu papíru má odpovídat také použité tiskové písmo. Pro tisk na hlazené papíry je vhodnější klasicistická antikva, na papírech se zrnitým povrchem lépe vyhlíží renesanční antikva.

Písmo

(13) Nejdůležitějším prvkem knižní úpravy je písmo. Jeho základní vlastností musí být dobrá čitelnost. Obrazy písmen i celých slov propůjčují čtenému textu význam i zvuk. Ztvárnění písma nebývá při čtení vnímáno, protože sledování řádky zrakem ihned vyvolává duševní reakce. A tak pouze v přestávkách čtení a při převracení stránek se začne projevovat výtvarný vzhled písma, který může čtení buď podporovat, nebo brzdit.

(14) Dospělým vyhovuje nejlépe velikost písma 9 nebo 10 bodů. Osmibodové písmo unavuje příliš brzy zrak. U písma dvanáctibodového nebo většího zase lidské oko není schopné naráz obsáhnout více písmen. Čtení rozsáhlejších textů tištěných písmem šestibodovým nebo sedmibodovým zrakem škodí, proto by se měli úpravci malým stupňům písem pro delší stati vyhýbat.

(15) Písmo pro začínající dětské čtenáře má být veliké, asi 36 bodů; na konci 1. školního roku by pak nemělo být menší než 16 bodů. Pro 2.

až 4. třídu jsou nevhodnější velikosti 12 až 14 bodů; také pro dospělé se slabším zrakem a pro starší lidi se má vybírat ze zdravotních důvodů větší stupeň písma.

(16) Texty sázené verzálkami nebo polotučným písmem se čtou pomaleji než texty sázené normální antikvou, tedy minuskulemi se začátečními verzálkami. Verzálkové a tučnější písmo se má objevovat jen u krátkých textů nebo při vyznačování.

(17) Druh, řez a výraz písma musí být adekvátní obsahu textu. Každé písmo totiž vyvolává jisté představy, může být měkké nebo strohé, emocionální nebo racionální. Renesanční antikva je použitelná nejspíše pro sazbu románů, klasicistická antikva je vhodnější pro díla vědecká a písmo lineární (groteskové) se hodí pro technickou literaturu. Knižní úpravce má při volbě písma brát v úvahu také pravděpodobný okruh čtenářů. Pro krásu knihy má volba písma velký význam.

Délka řádky

(18) Optimální délka řádky je u devítibodového a desítibodového písma asi 18 až 22 cicer, tj. 8 až 10 cm. Při použití větších stupňů musí být řádka delší, u menších stupňů kratší.

(19) Pro díla vědecká, především však pro díla, v nichž se vyskytují rozměrné vzorce a tabulky, je možné volit délku řádky až 28 cicer.

(20) Ještě delší řádky nutí čtenáře otáčet hlavu ze strany na stranu, což je nepříjemné a únavné. Poměrně krátké řádky – pod 14 cicer – vyvolávají potřebu častého nevhledného dělení slov i ohavné zvětšování a diferencování mezislovních mezer, popř. nutí k příliš častému sázení na praporek. Ideální řádka má obsahovat průměrně 50–60 písmen.

(21) Vyžadují-li rozměry ilustrací a tabulek širší obrazce sazby, je lépe dát přednost dvousloupcovému nebo i vícesloupcovému uspořádání textu.

Vyplňování

(22) Normální šířka mezislovní mezery, písmového výplňku, je třetina. U úzkých písem může být volena mezera užší, u písem širokých musí být poměrně zvětšena.

(23) Při vyplňování řádek se má usilovat o opticky stejné mezery mezi slovy, ovšem s přihlédnutím k volným místům, vznikajícím mezi znaky písmen kovové sazby, které mají kolem sebe netisknoucí plochu kuželky.

Sazba na praporek

(24) Geometrický obrazec sazby, ohraničený stranami čtyřúhelníku se stejně dlouhými řádkami, je obvyklý už od dob Gutenbergových a dob-

ře odpovídá dílům napsaným prózou. V sazbě básní začínají řádky veršů převážně u shodného bodu vlevo – doprava však vybíhají různě podle délky verše. Běžný způsob úpravy sazby básní může však být případ od případu použitelný i pro sazbu děl v próze, a to zvláště tam, kde sloupce nejsou dostatečně široké. Tím se zamezí častému dělení slov. Sázení na praporek může výjimečně zlepšit vzhled některých knih, obvykle sázených do bloku.

Prokládání

(25) Neprokládané řádky sázené těsně na sebe se čtou obtížněji než řádky s přiměřeným prokladem. U písma velikosti 10 bodů je při normální délce řádky nejvhodnější dvoubodový proklad. Někdy, vzhledem k druhu písma a obrazci sazby je možný také proklad 1 nebo 3 body. Při určování velikosti prokladu je třeba vzít v úvahu i šířku okrajů.

Vyznačování

(26) Nejúčelnější a nejkrásnější je vyznačování kurzívou, která je kresebnou variantou základního textového písma.

(27) Jinou možností pro vyznačování poskytují kapitálky, které raději nikdy neprostrkávejte. Nezapomínejte také používat verzálky u kapitálek všude, kam patří. (Platí to zvláště pro sazbu v německém jazyce

a u jmen.) Ve vědeckých publikacích se sázejí z kapitálek nejčastěji osobní jména.

(28) Třetí možnost vyznačování poskytuje polotučná kresebná verze základního písma. Proti normálnímu textu však takto vyznačená slova nebo celé textové partie vystupují příliš výrazně. Tento způsob vyznačování by proto měl být používán jen výjimečně a v dobré relaci k celkovému vzhledu sazby.

(29) Ostatní možnosti vyznačování: verzálky základního písma, kurzívy nebo i písma polotučného, podtrhávání slov i textů linkami, použití tučného písma, popř. i písma odlišného druhu nebo většího stupně znamenají porušení klidného vzhledu, šedivosti stránky. Plynulost čtení je tím rovněž narušována, a proto volíme takové vyznačování pouze v odůvodněných případech, např. z didaktických důvodů apod.

(30) Zvláštní způsob vyznačování prostrkáváním porušuje rytmus čtení a ve skutečnosti znamená nejen ovlivnění pozornosti, ale také narušení klidného vzhledu šedosti obrazce sazby. Prostrkávání malých písmen užívejme pouze tehdy, když nemáme žádné jiné možnosti vyznačování.

Titulky

(31) V běžném textu postačí oddělování titulků volnou řádkou nebo zvětšeným prokladem. Podle stupně písma a důležitosti titulků je mož-

né zvolit pro ně písmo polotučné, nejlépe variantu kresby základního písma, vyrovnané nebo mírně prostrkané verzálky stejné velikosti, popř. i větší stupeň základního písma.

(32) Ve vědeckých publikacích a odborných knihách s mnoha mezititulky bývá často lepší zvolit pro rozlišování jejich významové hierarchie označení číslicemi místo různých druhů nebo stupňů písem.

(33) Titulky spolu s proklady umístěnými nad nimi a pod nimi by měly zaujímat vždycky prostor rovnající se několika řádkám. První textová řádka pod titulkem musí držet rejstřík, tj. musí stát na stejném účarí s řádkou nacházející se na protější stránce.

(34) Mezititulky a názvy kapitol je možné sázet buď v symetrickém nebo asymetrickém uspořádání, popř. jiným druhem písma. Rozhodující je obsah knihy a její určení.

Barva

(35) Střídmé používání druhé pestré barvy je nákladnější způsob vyznačování. Vyznačovací barva vždycky musí odpovídat obsahu knihy a musí ladit s barevným odstínem papíru a s černou tiskovou barvou. Dobře se osvědčily zejména cihlově červená, vínově červená, zelenomodrá a starozlatá.

Odstavce

(36) Tak jako se člení interpunkčními znaménky věta, člení odstavce jednotlivé kapitoly. Každý nový odstavec začíná obvykle zarážkou, která má většinou rozměr čtverčíku. Když je poslední řádka odstavce na plnou délku řádky, to jest na šířku sloupce, zůstává jediným členícím prvkem zarážka. První textová řádka knihy nebo první řádka nové kapitoly stejně jako první řádka po řádce prázdné zarážku nepotřebuje, protože je již předem vyznačena.

Obrazec sazby

(37) Rozměry obrazce sazby závisí na zvoleném formátu knihy. Výška sloupce musí být v harmonickém souladu také s šířkou sloupce sazby.

(38) Bílé okraje kolem sazby usnadňují čtení. Chrání zrak před odchylováním do neklidného pozadí. Slouží též k listování v knize. Vnitřní okraje ve hřbetě svazku mohou být užší, protože se zde stránky mají setkávat. Po otevření svazku vytvářejí sousední stránky pár patřící k sobě. Také proto se doporučuje udržovat šířku vnějších okrajů v rozměru odpovídajícím součtu šířek vnitřních okrajů. U vnitřních okrajů stránek obsáhlejších svazků se musí pamatovat na to, aby se obrazec sazby neocitl ve vyoblení stránky u hřbetu.

(39) Při stanovení šířek okrajů je třeba se řídit posláním publikace,

vybraným písmem a světlostí sazby, která je dána proložením řádek. Nejmenší šířka okrajů stránek knihy kapesního vydání by neměla být menší než 10 mm. Při sázení z jemných písem a při větším prokladu musí být okraje širší než při sazbě z písem výraznějšího duktu a při menším proložení řádek.

(40) Historické zkušenosti vedou k doporučení následujících rozměrů okrajů při využití plochy papíru:

	70 %	60 %	40 %
<i>vnitřní</i>	3	3	2
<i>horní</i>	3	4	3
<i>vnější</i>	3	5	4
<i>dolní</i>	5	6	6

Možné jsou i jiné poměry šířek okrajů, vždycky však musí být jasné a harmonické.

Stránkové číslice

(41) Stránková číslice se obvykle staví k vnějšímu okraji nebo doprostřed pod sloupec sazby a odděluje se od textu jednou prázdnou řádkou. Stačí, když se vysadí z číslic textového písma. Vstupní stránky s ob-

sahem i závěrečné stránky s tiráží se do rozsahu počítají, ale číslicemi se neoznačují.

(42) Pokud se pro stránkové číslice zvolí jiné umístění, nebo když se stránkové číslice sázejí z většího stupně písma, musí se vždycky dbát na to, aby byly snadno vyhledatelné při listování a aby při četbě nerušily.

Živá záhlaví

(43) Živé záhlaví nebo titulek v hlavě stránky, který u vědeckých publikací usnadňuje vyhledávání textových partií, se běžně umísťuje u horního okraje stránky. Sází se z kapitálek nebo z kurzívy základního písma. Stránková číslice vysazená ze stejného stupně jako základní písmo se staví do téže řádky jako záhlaví, které může být sázeno z písma o stupeň menšího než text, a odděluje se od něj prázdnou řádkou nebo linkou.

(44) U knih s širokým spodním okrajem mohou být živá záhlaví i u paty textu na stránce v linii se stránkovou číslicí.

Lámání

(45) Počet řádek na stránce je obvykle všude stejný a výška textového sloupce je proto shodná. Je třeba se vyhýbat podle možnosti tomu,

aby se nahoře na stránce objevila jako první východová řádka. Pokud nelze takovou řádku „zatahnout“ přesazením, je výjimečně dovoleno jednu stránku, předcházející nebo následující, o řádku zvětšit nebo zkrátit. Tato úprava je namísto zvláště ve fotosazbě.

Dělení slov

(46) Není hezké, objeví-li se na konci řádek více než tři dělená slova za sebou.

(47) Dělení slov je přijatelné na konci levé stránky. Na konci pravé stránky se mu máme pokud možno vyhýbat.

Patové poznámky

(48) Poznámky umístované na patu stránky se mají sázet o jeden stupeň i o dva stupně písma menší, než je základní textové písmo. Mají se také prokládat v relaci k textu. Započítávají se do obrazce sazby, nemohou být ve stránce navíc. Patové poznámky se oddělují od textu prázdnou řádkou či také tupojemnou linkou stejně dlouhou jako řádky textu.

(49) Poznámky se označují horními číslicemi (exponenty), které se přisazují těsně za heslo, k němuž se poznámka vztahuje. Táž číslice se opakuje u patové poznámky s tečkou na konci. Poznámkové číslice

u patové poznámky působí jako příliš malé a závorky za číslicemi jsou zbytečné.

Marginálie

(50) Okrajové poznámky se sázejí z písma o jeden až dva stupně menšího, než je základní textové písmo – mohou být ze stojatého nebo z kurzívy – a prokládají se jako hlavní text. Umísťují se k vnějšímu okraji sloupce sazby. První řádka marginálií se staví na shodné účarí textové řádky, ke které se vztahuje. Obvykle se od okraje sloupce textu oddělují cicerovou vložkou a řádky se doplňují zleva nebo zprava. Vzdálenost marginálií od textu je závislá na stupni písma a prokládání textu.

Tabulky

(51) Tabulky se mají sázet jednoduše a přehledně. Často pro jejich úpravu postačí vodorovné tupojemné linky, přičemž mohou být svislé linky mezi jednotlivými rubrikami vynechány. Číslice mají být půlčtverčkové a mají být pokud možno ze stejného písma jako text.

Obrazový doprovod

(52) Vyobrazení a ilustrace mají především odpovídat obsahu či textu knihy, který mají vhodně doplňovat, a proto musí být opticky a umě-

lecky harmonicky sladěny s celkovou koncepcí typografie knižního díla.

(53) Všechny obrázky musí být v rámci formátu dvojstránky knihy. Obrazové přílohy mají mít pokud možno formát obrazce stránky, nebo v odlišných případech se musí uspořádat na formát papíru tak, aby okraje byly zachovány nebo správně oříznuty.

(54) Ilustrace, obrazové přílohy, kresbičky, viněty, záhlavní obrázky atd. mají svou šedostí odpovídat hodnotě šedosti typografické úpravy, mají s ní harmonovat nebo vytvářet zajímavé kontrasty.

(55) Rovněž duktus a výraznost tiskového písma mají ladit s obrazovým doprovodem. Ilustrátor má co nejtěsněji spolupracovat s typografem a na návrhu vzorových stránek se má přímo podílet.

(56) Nejdůležitější část knihy, text, z něhož se má zásadně při úpravě knihy vycházet, je zařazen mezi vstupní a závěrečné stránky. Úprava těchto částí knihy musí mít stejný charakter jako úprava textu.

Vstupní stránky

(57) Vstupní část knihy se skládá z listu s pativulem na stránce 1, hlavního titulu na stránce 3, obsahu na stránce 5 a předmluvy na stránce 7. Pořadí je ovšem možno pozměnit, jestliže na stránku 5 umístíme věnování nebo když obsah zaujme více než dvě stránky.

Patitul

(58) Patitul má prostě ohlašovat hlavní titul. Postačí, vysadí-li se ze základního písma textu anebo z verzálek základního písma; má obsahovat jméno autora a název knihy v jedné řádce, která se staví do hlavy obrazce sazby.

Hlavní titul

(59) Hlavní titul je bránou k textu a má reprezentativní funkci. Musí současně poskytovat jednoznačné bibliografické údaje. Na titulním listu musí být uvedeno jméno autora, popř. i jeho akademický titul, název díla, popřípadě podtitul, jméno a místo sídla nakladatelství a podle možnosti i rok vydání.

(60) Hlavní titul nabízí typografovi příležitost uplatnit ve větší míře než kdekoliv jinde v knize fantazii a výtvarné schopnosti. Spojení s textovou částí může zajistit použití základního písma v řádce uvádějící nakladatelství, případně též v řádce s podtitulem. Jméno autora může být o jeden nebo několik stupňů větší a v nejzazším případě může být uvedeno ve stejné velikosti jako název díla. Tyto poměry velikosti se ovšem mohou měnit například v případě vydání díla nějakého klasika, kde dominantní úlohu může hrát i jeho jméno.

(61) Vydává-li se dílo v několika svazcích, je možno použít i dvoji-

tého titulu. Potom se umísťujú na 2. stránce jednotné údaje, opakujúci se ve všech svazcích, a na 3. stránce je uváděn titul svazku. Často se také uvádí titul díla neboli souhrnný titul na 3. stránce a za ním následuje titul svazku na stránce 5.

(62) Titulní stránku lze upravit symetricky nebo asymetricky. Obě tyto varianty poskytují stejně hodnotné možnosti. U románů, v beletrii všeobecně, se dává přednost úpravě symetrické, v knihách odborných asymetrické. Pro volbu typografických prostředků je rozhodující obsah vydávaného díla. Jednota s textovou částí publikace musí ovšem být vždycky zajištěna.

(63) V hlavním titulu můžeme použít i pestrou barvu, ozdobnou vlnětu nebo řádku vysazenou z jiného druhu písma. Titulní list vyžaduje zvláštní pozornost, protože je zárukou kvality celé knihy.

Frontispis

(64) Ve starších dílech nacházíme často na 2. stránce frontispis, úvodní grafickou práci, mědirytinu, grafický list nebo celostránkovou ilustraci. V této krásné tradici se příležitostně pokračuje reprodukcí portrétu autora nebo jiným obrazovým prvkem. Jednotnost úpravy knižního celku nejlépe zajistíme, když frontispis udržíme v hranicích obrazce sazby ostatních stránek.

(65) V mnohých odborných publikacích a populárně vědeckých dílech a dokonce i v knihách z jiných oblastí literatury se zahrnuje do stránek pro řešení titulu také stránka 2. Protože se tak jako tak dvojice titulních stránek jeví jako dvojstránka, je zcela zákonité, stane-li se 2. stránka jednou nebo několika řádkami, popřípadě ilustrací, integrovanou součástí výtvarného uspořádání hlavního titulu.

Copyright

(66) Stalo se bohužel, zvykem, uvádět copyright i tiráž na stránce 4; je však třeba uvážit, že právní, obchodní a technické údaje za hlavním titulem a před začátkem textu odporují zájmu čtenáře o text (a to zvláště u krásné literatury). Proto je účelnější uvádět copyright prostým způsobem v jedné řádce z písma textového u paty obrazce sazby.

(67) Jen v nejnutnějších případech, u knížek do kapsy nebo ve školních učebnicích, které mají mít úspornější rozsah, je možné sázet tiráž z menšího stupně základního písma a umístit ji na 4. stránku. Lepší umístění tiráže je v každém případě na poslední stránce knihy.

Obsah

(68) Umístění obsahu, který bývá v beletrii většinou zbytečný, očekává čtenář ještě před vlastním textem, tedy mezi vstupními stránkami

knihy. V těch případech, kdy předmluva vysvětluje uspořádání textů v knize a opodstatňuje uvedení obsahu, měl by následovat za předmluvou nebo úvodem.

(69) Obsah by měl být rozčleněn a uspořádán co nejpřehledněji. Nejlépe je sázet jej ze základního textového písma nebo z písma o stupeň menšího.

(70) Při sázení obsahů je možné zvolit namísto běžně užívaných a nepřekrásných způsobů vypuntíkování způsoby jiné. Často je možné sázet stránkové číslice před názvy kapitol. Není též nezbytné sázet obsahy na plnou šířku obrazce sazby, je-li možné zvolit jiné uspořádání.

(71) Záhloví obsahu, předmluvy a úvodu je možné sázet rovněž stejným způsobem jako záhlaví kapitol.

Začátek textu

(72) Stejně jako všechny ostatní důležité části knihy začíná text vždy na pravé, liché stránce.

Závěrečná část knihy, dodatek

(73) U vědeckých a odborných knih mají závěrečné části s přílohami značný význam pro používání knih. Závěrečná část knihy je uspořádána většinou takto:

1. souhrnné poznámky a seznam pramenů,
2. seznam literatury – bibliografie,
3. jmenný a věcný rejstřík.

(74) Všechny části dodatku se sázejí převážně z jednoho shodného druhu a jedné velikosti písma, které má být o jeden nebo nejvýše dva body menší než písmo základní. Nadpisy poznámek, jmenného nebo věcného rejstříku a seznamu literatury mají být sázené jako nadpisy kapitol.

Poznámky

(75) Všechny poznámky se sázejí shodně jako patové poznámky. V textu se označují pořadovými čísly těsně za slovem, a to tzv. horními, poznámkovými číslicemi, na která se text poznámky odvolává. U komplikovanějších textů, u kterých se vyskytují vedle poznámek patových ještě další, je možné pro jejich odlišení v sazbě používat označení pořadovými čísly v hranatých závorkách vysazenými ze základního textového písma. V souhrnných poznámkách v dodatku se tyto číslice opakují spolu s textem, aby se snadno vyhledávala obě místa.

Seznam literatury – bibliografie

(76) Seznam literatury ve vědeckých dílech má značný význam pro toho, kdo knihu používá. Proto se má jeho úpravě věnovat zvláštní pozornost. Jméno autora se obvykle sází z kapitálek, zatímco titul díla bude z kurzívy a ostatní údaje, týkající se nakladatele, jeho sídla a vydání publikace se sázejí ze stojatého písma. Druhá řádka a řádky další se sázejí s půlčtverčikovou zarážkou.

Rejstřík

(77) Jmenný a věcný rejstřík (zvaný také index) se skládá z relativně krátkých řádek a proto se doporučuje dvouslupcové, popřípadě i více-slupcové uspořádání.

(78) K rozlišení od stránkových číslic textových mohou být stránkové číslice dodatku sázeny kurzívou.

(79) Jestliže je za některými osobními jmény nebo jmény věcí více stránkových číslic a pro ně je zapotřebí více řádek než jedna, sázejí se všechny další řádky s půlčtverčikovou zarážkou.

(80) Úzké sloupce jmenného i věcného rejstříku se sázejí na praporek.

Tiráž

(81) V tiráži má být uvedeno jméno nakladatelství, rok vydání, jména lektorů, ilustrátorů, knižního úpravce, popřípadě i jméno autora přebalu, stejně jako jména závodů, které se na zpracování knihy podílely. Navíc je možné v tiráži uvést i název použitého písma a výrobce papíru, kterého bylo pro tisk publikace užito.

(82) Nejvhodnější je pro umístění tiráže buď horní nebo dolní díl poslední stránky, popřípadě předposlední stránky, a to v tom případě, že poslední arch knihy tvoří několik vakátů.

Tisk

(83) Dobrý tisk vyžaduje pečlivou přípravu (předběžnou přípravu tiskové formy) a rovnoměrné vybarvení při lícovém a rubovém tisku u všech tiskových archů.

Předsádka

(84) Knižní blok svázané knihy je mezi deskami upevněn pomocí přední a zadní předsádky. Předsádka má být zhotovena z pevnějšího papíru barvou odpovídající papíru použitému pro textovou část knihy, sladěného s barvou potahového materiálu i vlepených stužek kapitálku.

(85) Přední i zadní listy předsádky mohou být ilustrovány, potištěny ornamenty nebo využity pro některé vhodné údaje a informace.

Vázání knih

(86) Při šití a vázání knih se používá různých výrobních postupů, které do značné míry ovlivňují cenu publikace. Levné knihy s krátkou životností se musí vydávat právě tak jako trvanlivé a drahé knihy. Je však nutno v zájmu čtenáře zajistit, aby všechny části knihy sloužily svému účelu volbou vhodného výrobního procesu.

(87) Knihařské materiály (papír, tkaniny, plastické hmoty nebo kůže) musí chránit spolu s pevnými knižními deskami zhotovený knižní svazek co nejspolehlivěji. Volba potahového materiálu z hlediska jeho struktury a barvy má veliký význam pro vzhled knižního svazku a musí být zcela samozřejmě provedena ve vztahu k obsahu díla a jeho určení.

(88) Knižní desky mají přesahovat přes knižní blok všude stejně a nikdy více než 2 milimetry. Zvláště příjemné jsou lehké a pružné knižní desky. Právě tak jako u tiskového papíru se musí také u lepenek dbát na správný směr vláken, to znamená, že přířezy musí být zhotoveny tak, aby vlákna lepenek směřovala rovnoběžně se hřbetem knižního svazku.

(89) Šitím a následnou vazbou vzniká z plochých listů papíru třírozměrný svazek. Z tohoto hlediska je ještě důležité, bude-li jeho hřbet

rovný nebo zaoblený. Rovný hřbet působí lapidárně a věčně, ale u rozměrných svazků (tlustších než 25 milimetrů) vyvolává nebezpečí, že se kniha ve hřbetě po nějakém čase „prověsí“. Proto je úměrné a především rovnoměrné zaoblení většinou nejlepší.

(90) Kvalitně svázaná kniha má také přesně provedené hřbetní drážky (zatepla nebo zastudena vytlačené), pevně zalepené kapitálky, barevnou ořízku a čtenářskou stužkovou záložku nebo alespoň papírovou potišťenou záložkou.

(91) Od knihárny se musí požadovat také rovné oříznutí úzkého proužku gázy, který je viditelný pod přilepenou předsádkou u hřbetu svazku.

(92) Pokud se svazek vkládá do knižního přebalu, může být vazba poměrně prostá. Největší pozornost si ovšem vždycky zasluhuje knižní hřbet, protože to je ona část knihy, která je po uložení do knihovničky viditelná a podle níž se kniha vyhledává. Na hřbetě knižního svazku stačí uvést jméno autora a název díla (popřípadě i zkrácený).

Hřbet

(93) Zásadně se má označit hřbet každého knižního svazku, který je širší než 5 milimetrů.

(94) V Německu (i u nás) se potiskuje hřbet knižního svazku zdola nahoru až do výšky 30 cm. U rozměrnějších knižních svazků je pro ozna-

čení rozhodující možnost umístění titulů ve vertikálním nebo horizontálním směru.

(95) U tlustších svazků se doporučuje používání hřbetních štítků.

Přední deska

(96) Označování přední i zadní desky titulem knihy není samozřejmě nutné. Doporučuje se však označit přední desku vinětou nebo jednoduchým vyražením titulu.

Přebal

(97) Přebal je v menší míře třeba považovat za ochranu knižního svazku, především však za propagační prostředek, za plakátek knihy. Proto má být přebal moderně řešen, má být přitažlivý a působivý; propagace však musí odpovídat duchu a poslání knihy.

(98) Záložky přebalu jsou nejlépe využitelné buď pro informační nebo propagační texty. Texty na přední záložce nejčastěji vysvětlují poslání knihy. Zadní záložka velmi často propaguje jiné publikace nakladatelství. Na záložky se nejlépe hodí sazba na praporek.

(99) Přebal má být asi o 1 mm kratší než je výška svazku – tím se zabrání jeho natržení.

(100) U knížek do kapsy, u paperbacků nebo u brožur má obálka pro-

pagační funkci. Stejně jako u knižních přebalů se také zde nabízí propagačním účelům její zadní strana. Hřbet kapesního svazku má být využit stejně jako u vázané knihy pro uvedení jména autora a názvu knihy.

Kniha jako celek

(101) Nakonec je třeba znovu poukázat na to, že úprava všech částí knihy má mít jednotnou estetickou koncepci. Všechny složky, které knižní svazek tvoří: písmo, ilustrace, typografie, barvy, vazba a přebal musí být harmonicky sladěny.